

JĘZYKOZNAWSTWO I GLOTTODYDAKTYKA

Bożena Niećko-Bukowska

Instytut Językoznawstwa

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ŚWIĘTA, ŚWIĘTY – CHARAKTERYSTYKA PORÓWNAWCZA OBRAZÓW SKOJARZENIOWYCH

key words: saint-woman, saint-man; associative representations; axiological linguistics, axiolinguistics

O dwóch poziomach poznawania rozprawia się w nauce od czasów starożytnych. Z jednej strony zwracano uwagę na rolę wiedzy opartej na „przedstawieniach”, z drugiej zaś poszukiwano wiedzy opartej na „pojęciach”. Sokrates zauważył, że „przedstawienia” wyrażają dane jednostkowe i mogą być powodem złudzeń, fałszywych przeświadczeń, a „pojęcia” cechuje uchwytywanie tego, co scala, „różnorodność konkretnych danych zjawiskowych” i pozwala ujmować je w całościowym oglądzie jako „ogół poszczególnych danych w zwartej jedności obrazu” [Krońska 1964, 140-143; Reale 1994, 321-329]. Choć tylko „pojęcie” może być źródłem pewnego poznania, to jednak „mniemania” (*doxa*) stanowią jedno z możliwych, potocznych źródeł wiedzy na temat rozumienia i znaczenia przypisywanego danym słowom. Uczeń Sokratesa, Platon, dostrzegł, że wiedza pozorna, mniemania ludzkie, ukazują niestałą, zmienną, heraklitejską rzeczywistość. Spójrzmy, jakie obrazy („przedstawienia”) dla *świętej* i *świętego* mieszkają w umysłach ludzkich, w przeciętnych wyobrażeniach, w języku potocznym.

Pozyskane odpowiedzi od 80 respondentów, studentów i studentek I roku studiów stacjonarnych w Instytucie Językoznawstwa UAM oraz w Instytucie Geologii UAM, zwracają uwagę na istotne kulturowo powiązania¹ – „wspólną bazę kulturową”. Jerzy Bartmiński i Monika Grzeszczak wskazują jako

¹ Celem artykułu będzie przedstawienie obrazów *świętej* i *świętego* zbudowanych z asocjacji (konotacji). W celu pozyskania potocznych skojarzeń wykorzystano metodę but-testu i metodę skojarzeń swobodnych. Zebrane dane (o charakterze pilotażowym) ukazują potoczne obrazy ujmowania *świętej* i *świętego* oraz wskazują, że dla badanej grupy respondentów zarówno hasło *święta*, jak i *święty* są nośnikami konkretnych wartości.

jedną z metod badawczych nazw wartości (nośników wartości) badania empiryczne: sondaże i ankiety [Bartmiński 2006, 89-97; Bartmiński, Grzeszczak 2014, 21-44]. Jadwiga Puzynina pisze o pewnej słabości badań ankietowych – mianowicie o fakcie, że odpowiedzi na pytania z ankiet zawierają wartości deklarowane, ale nie zawsze pokrywające się z autentycznie przeżywanymi przez ankietowanych [2010, 27]. Ponadto, jakość pytań zadawanych osobom ankietowanym, a także opisy znaczeń wyrazów w poszczególnych słownikach mogą być w jakiejś mierze uwikłane w ogólne poglądy badacza [Bogusławski 1996; Puzynina 2013; 2015, 127]. Halina i Tadeusz Zgólkowie stwierdzają, że badacz zawiera swojej kompetencji rodzimego użytkownika języka [2007, 285-286]. J. Puzynina wskazuje także na pewną zaletę badań ankietowych – w przeprowadzanych ankietach otwartych mamy do czynienia z „wielorakością elementów znaczeniowych przypisywanych przez osoby ankietowane badanym wyrazom, po części często powtarzających się, po części jednak odbiegających od zawartości znaczeń prototypowych” [2014, 15, przyp. 13]. Ryszard Tokarski zauważa, że w semantycznych opisach słowa coraz częściej preferowana jest potoczność epistemologiczna. Podkreśla, że „definicje semantyczne winny odtwarzać potoczne rozumienie znaczenia wyrażen językowych, dokonane z punktu widzenia tzw. przeciętnego użytkownika języka” [2014, 81].

W *Wielkim słowniku języka polskiego* pod hasłem *święty* (rzeczownik) odnajdujemy następującej treści definicję: „w religiach chrześcijańskich osoba, która ze względu na swoją głęboką wiarę lub męczeństwo została zbawiona już za życia i została po śmierci uznana przez Kościół za godną kultu i jest otoczona czcią”. W notach o użyciu znajdujemy informację, że o kobiecie mówimy *święta*. Natomiast *święty* (przymiotnik) to człowiek „taki, który jest dobry, pokorny, sprawiedliwy, życzliwy i wyrozumiały”. A jakie obrazy² *świętej* i *świętego* kryją się w „ludzkich umysłach”? Jakie cechy, przeciętni użytkownicy języka polskiego przypisują *świętej*, a jakie *świętemu*?

W pierwszym zadaniu wykorzystano metodę **but-testu**, przyjmując, że pozwoli ona na wygenerowanie przez respondentów cech charakterystycznych, najsilniej utrwalonych. 80 studentek i studentów (po 40 osób w grupie) w Instytucie Językoznawstwa UAM oraz w Instytucie Geologii UAM w maju i listopadzie 2017 roku otrzymało instrukcję następującej treści: „Dokończ zdanie: On/a jest X, ale ...”. (X = *święta*, *święty*). W miejsce X wstawiono odpowiednio „święta” lub „święty”. Jerzy Bartmiński podkreśla szczególną wartość diagnostyczną zdań przeciwstawnych [2007, 94]. Podstawową interpretację dla but-testu można sformułować następująco:

A jest X, ale (jest) Z → typowy X jest nie-Z.

² W niniejszej pracy posługując się pojęciem obrazu (skojarzeniowego) nawiązuję do systemu wartości jako fragmentu językowego obrazu świata [zob. Bartmiński, Tokarski 1986; Bartmiński 1990; 2003; Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000, 11-44; Tokarski 2014].

Zakłada się, że w odpowiedzi na hasło X respondenci przywołają właściwości charakteryzujące typowego przedstawiciela kategorii X [Bartmiński 1998, 63-83; 2006, 151-166; Mikołajczak-Matyja 2013, 26-28, 52-53]. Wspomniane cechy typowe wiążą się z subiektywizacją sądu i są składowymi wyobrażenia danego reprezentanta [Bartmiński 2007, 91-95].

Przykładowo:

Ona jest święta, ale kłamie → typowa święta nie kłamie.

On jest święty, ale niekanonizowany → typowy święty jest kanonizowany.

On jest święty, ale nie wypełnia sumiennie swoich obowiązków → typowy święty wypełnia sumiennie swoje obowiązki.

Niektóre odpowiedzi wskazują, że „typowego” – „przeciętego X” należy interpretować raczej jako „idealnego X”. Przykładowo: *Ona jest święta, ale wstrzemięźliwość nie jest jej mocą stroną* → *święta* powinna być wstrzemięźliwa = wstrzemięźliwość powinna być mocną stroną świętej.

Wśród zebranych danych znalazły się wypowiedzi sugerujące konieczność rozszerzonych czy odmiennych interpretacji:

Ona jest święta, ale jest też zwykłym człowiekiem / również popełnia błędy.

On jest święty, ale jest też człowiekiem, więc ma też ludzkie cechy / jest przede wszystkim człowiekiem / jest również tylko człowiekiem, który miewa swoje słabości.

Typowa święta, według wyjściowej interpretacji, nie jest zwykłym człowiekiem; nie popełnia błędów. Z rozszerzonej wersji wnioskujemy, że *święta* jest też człowiekiem i mogą jej towarzyszyć bolączki, słabości zwykłego człowieka – może popełnić błąd. Podobnie dla *świętego*: podstawowa interpretacja wskazywałaby, że typowy święty nie jest człowiekiem czy że nie posiada ludzkich cech. Przy rozszerzonej interpretacji dostrzegamy, iż respondenci wskazali na ludzkie oblicze świętych: święty jest też człowiekiem, dlatego miewa słabości, ma ludzkie cechy. Ponadto wypowiedzi: *Ona jest święta, ale jest też zwykłym człowiekiem / On jest święty, ale jest też człowiekiem* wskazują cechę Z = bycie (zwykłym) człowiekiem, która w odniesieniu do świętych może zostać uznana za wątpliwą: czy święta/święty na pewno jest (jeszcze) człowiekiem?

Zaobserwowano również odpowiedzi kwestionujące, np. *Ona jest święta, ale to tylko pozory / tak naprawdę udaje / trudno uwierzyć, że istnieje / tylko, gdy inni patrzą. On jest święty, ale tylko na pokaz / kto z nas nie jest.* Wszystkie zebrane zdania przeanalizowano pod kątem takich informacji, które można zaliczyć do względnie spójnej grupy. Zarysowano poniższe podstawowe wymiary:

Święta

BRAK WAD I SŁABOŚCI, np. *widać w niej wady*³, *słabości jak w każdym człowieku; czasami nie uważa na to, co mówi; kłamie; kradnie; oszukuje, więc nie zachowuje się jak osoba święta; przeklnie; czasem zdenerwuje się; czasami grzeszy; ma także liczne*

³ Wszystkie reakcje otrzymane od respondentów pisane są kursywą.

przywary; również popełnia błędy; ciężko jej czasem świętość utrzymać; ma brudne myśli, (czyli⁴ święta nie ma nieczystych myśli); zrobiła coś złego (czyli święta czyni tylko dobro). Za uzasadnienie dla ewentualnych popełnionych błędów może posłużyć (pod)wymiary: (ZWYKŁY) CZŁOWIEK: jest też zwykłym człowiekiem; jak my czasem ma zły dzień. Święta nie jest pozbawiona cech typowych dla ludzi;

AUTENTYCZNA/POKORNA: udaje pokorną; to tylko pozory; tylko pozornie; to tylko pierwsze wrażenie; tak naprawdę udaje; tylko, gdy inni patrzą emanuje dobrą energią; tylko w oczach niektórych;

Znajdujemy wypowiedzi dotyczące życia cnotliwego – CNOTLIWA/WSTRZEMIEŻLIWA: ma swoje grzeszki; zdarzają jej się skoki w bok; jej myśli nie są święte; nie utrzymuje cnoty; wstrzeźliwość nie jest jej mocną stroną; musi nad sobą pracować; w rzeczywistości nie jest taka niewinna;

OTWARTA: nie jest miła; ma dziwne mniemanie o sobie i różne poglądy o obcych, które nie do końca sprzyjają jej świętości; wydaje się być mało dostępna; każdy przy niej czuje się mniejszy, niegodny (czyli przy świętej wszyscy czują się dobrze – sprawa, że tak się czują);

SZCZĘŚLIWA: nie zaznała szczęścia w życiu;

ZACHOWANIE/WYGLĄD: lubi poszaleć; dużo pije (czyli święta nie oddaje się przyjemnościom, uciechom materialnym); zjadła dziecku czekoladki (czyli święta nie ulega pokusie); czasami denerwująca; potrafi świętością denerwować; pali zwłoki; czasami jej zachowanie daje do myślenia; nierozgarnięta / nie wygląda dobrze;

INNE: świętym może być każdy z nas; bez przesady; nie potrafię wskazać cechy przeciwstawnej do jej świętości; nie wiem, bo nie znam; nie ma osób świętych; każdy ma swoje wady⁵; on nie; co to znaczy?; trudno uwierzyć, że istnieje.

Święty

BRAK WAD I SŁABOŚCI: ma wady (2); bywa zmęczony; bywa zniechęcony; czasem można ujrzeć w nim pewne wady; czasami zdarza mu się zrobić coś złego; zdarza mu się popełnić grzech; każdy pokazuje rogi; czasem wątpi; zdarzają mu się gorsze dni; myśli ma brudne (czyli święty nie ma nieczystych myśli, nie ma chwil zwątpienia, słabości, wad); popełnił wiele błędów w swoim życiu (święty nie grzeszy). Dla świętego także znajdujemy wytłumaczenie dla ewentualnych słabości, gdyby takie wykazywał: (ZWYKŁY) CZŁOWIEK: jest tylko człowiekiem; jest przede wszystkim człowiekiem, dlatego ma te same prawa i powinności, co każdy inny człowiek; jest też człowiekiem, więc ma też ludzkie cechy; jest również tylko człowiekiem, który miewa swoje słabości; nie ma nikogo doskonałego i wszyscy jesteśmy ludźmi;

AUTENTYCZNY: tylko na pokaz; nie do końca; tylko w swoim mniemaniu; tylko wedle samego siebie; często udaje; czasami wychodzi z niego jego prawdziwe oblicze;

UCZCIWY: nie przez całe życie postępował według moralnych zasad; jego działania nie są zgodne z przyjętymi zasadami; ma niewyparzoną gębę (czyli święty jest

⁴ W nawiasach umieściłam komentarze własne do reakcji wygenerowanych przez respondentów.

⁵ Odpowiedź dopuszcza dwie interpretacje: (1) nawet święta posiada jakieś wady; (2) bycie świętą uznane za przypadłość/ wadę.

powściągliwy nie tylko w czynach, lecz także i w mowie); *ma coś za uszami; każdy ma coś za uszami; nie wypełnia sumiennie swoich obowiązków* (czyli święty zawsze przestrzega zasad moralnych, cechuje go sumienność i uczciwość);

NIESIE POMOC: *nie jest w stanie pomóc każdemu, komu by chciał; nie ma czasu na rzeczywistą dobroć wobec innych ludzi; nie pokazuje tego w czynach* (święty nie odmawia nikomu pomocy; dobroć, którą udowadnia czynami, jest „nie na pokaz”);

WZÓR: *niewiele osób bierze z niego przykład; pamięć o nim nie przetrwa próby czasu* (święty bywa przykładem dla innych, także po śmierci);

WYTRWAŁY: *brakuje mu woli walki i motywacji*; KANONIZOWANY: *niekanonizowany*; RADOSNY: *nie ma w nim radości*; SZANUJE INNYCH: *gardzi innymi ludźmi*;

WYGLĄD/ZACHOWANIE: *zbyt młody; nie myje zębów / poza chodzeniem do kościoła nic w jego zachowaniu nie jest święte; nieźle trzepnięty*;

INNE: *kto z nas nie jest; świętym możesz być i ty; nie wiem, co napisać...⁶; świętość jest trudna do potwierdzenia i udowodnienia; nie rozumiem, czemu tyle zła spotyka dobrych ludzi, kiedy źli na tym korzystają; naprawdę nie ma ludzi prawdziwie świętych.*

J. Puzynina wskazała, że u podstaw polskiego słowa *święty* (jak i jego słowiańskich odpowiedników) znajduje się „mocny”, „pełen mocy”, „silny” [1998, 19-31, przyp. 8]. Z jednej strony wspólny wymiar dla *świętej* i *świętego* to: NIEPOSIADANIE SŁABOŚCI. Z drugiej zaś pojawia się postrzeganie *świętych* z perspektywy BYCIA (ZWYKŁYM) CZŁOWIEKIEM. W tym drugim respondenci upatrują przyczyn możliwych błędów *świętej* i *świętego*. Zebrane odpowiedzi wskazują, że *świętym* mogą nie być obce słabości natury ludzkiej i może się zdarzyć, że popełnią błąd, dopuszczą się grzechu, ponieważ mają jak zwykli ludzie gorsze dni. Wspólny wymiar dla *świętej* i *świętego* to także AUTENTYCZNOŚĆ zbudowana na *szczerości*. Bycie *świętą* czy *świętym* nie jest na pokaz – nie sposób udawać świętości. Pierwszy z wyłonionych i zarazem najsilniejszy z wymiarów ukazuje, że *święta* i *święty* *nie mają wad, słabości, brudnych myśli* i nie popełniają grzechów. Tylko w przypadku *świętej* przywołano cechę cnotliwości, wstrzemięźliwości. Cecha ta może być dziedziczona z innego, ogólniejszego obrazu – kobiety. Maria Ossowska w *Socjologii moralności* czy w *Podstawach nauki o moralności* podkreślała, że kobietom przez wieki stawiano wymóg czystości przedmałżeńskiej. Obowiązek ten był dużo słabiej akcentowany wobec mężczyzn. Ponadto prowadzenie się moralne kobiet decydowało o ich wartości jako człowieka. Przy *świętym* położono nacisk na uczciwość. Cechę uczciwości powiązano z przestrzeganiem zasad, stosowaniem się do nich. J. Puzynina wskazuje, że pojęcie cnoty jest w ogólnym języku polskim zdeprecjonowane⁷. Jedną z przyczyn może być dominacja znaczenia cnoty dziewictwa i związek z moralnością małomieszcząską [1992, 159, przyp. 18].

⁶ W dalszej części student zamieścił przepis na naleśniki (!).

⁷ Zdaniem J. Puzyniny „przymiotnik *cnotliwy* należy do niewielu leksemów o niemal w pełni skonwencjonalizowanym znaczeniu drwiącym lub lekceważąco-pogardliwym” [1992, 160].

Zdaniem Beaty Raszewskiej-Żurek cnota jako pojęcie ogólne „wiązała się z funkcjonowaniem człowieka w społeczności, w przestrzeni publicznej, co powodowało, że w inny sposób odnosiła się do mężczyzny, a w inny do kobiety. Pośród precyzyjniejszych pojęć – składników cnoty, jak roztropność, umiar, dzielność, godność, mądrość, zacność, sprawiedliwość itp., większość dotyczyła mężczyzn” [2011, 85]. Zdania respondentów: (...) *świętym może być każdy z nas; nie ma osób świętych; świętym możesz być i ty; naprawdę nie ma ludzi prawdziwie świętych* – zgodnie z przyjmowanymi interpretacjami dla but-testu – wskazują na negację *świętości* jako zjawiska w ogóle albo ukazują, że *bycie świętym* jest czymś wyjątkowym i przeznaczonym całkowicie dla nielicznych. Pod rozważę można wziąć pytania: czy zgodnie z przywołanymi, potocznymi obrazami skojarzeniowymi kobiecie jest trudniej zostać świętą niż mężczyźnie świętym? Czy kobietom w drodze do świętości stawia się więcej wymagań?

Drugie pytanie skierowane do 80 respondentów zawierało następującą instrukcję: Opisz w kilku słowach lub zdaniach swoje wyobrażenie na temat X-a (X= *świętej, świętego*). Wątpliwości może budzić nietypowe polecenie – generalnie w testach skojarzeń swobodnych prosi się o zapisanie pierwszego skojarzenia, które przyjdzie do głowy ankietowanemu po przeczytaniu słowa-bodźca. W przypadku tego polecenia chodziło o pozyskanie zestawu cech opisujących przedstawiciela danej klasy. Polecenie to miało stymulować respondentów do samodzielnego produkowania więcej niż jednej reakcji. Prośba o opisanie/podzielenie się swoim wyobrażeniem na temat X-a osadzona została w ramie modalnej „taki, jaki jest” [Bartmiński 2007, 91-95]. I co ciekawe, 40% odpowiedzi/opisów uzyskanych od respondentów zaczynało się od słów: „To osoba, która jest...; Osoba, która...; Jest...; To taka osoba, która jest...”. Osoba przeprowadzająca badanie kontrolowała czas i przebieg. Analizę wyników, pozyskanych **testem skojarzeń swobodnych**, przeprowadzono w niewielkim stopniu z uwagi na charakterystykę liczbową korpusów reakcji, a głównie z uwagi na siłę wymiarów zrekonstruowanych z otrzymanych danych. W sumie otrzymano 291 wszystkich reakcji (SWR): dla *świętej* = 143 i dla *świętego* = 148. Siła reakcji dominującej, czyli liczba osób z grupy, od której uzyskano reakcję najczęstszą, wynosi dla hasła *święta* = 7 (*dobra*), a dla *świętego* = 3 (*pomaga innym*); *spokojny*). Z danych wynika, że respondenci generowali podobną liczbę skojarzeń dla hasel. Najczęstsze reakcje na hasło *święta* (wraz z liczbą podających je osób – w nawiasie) to: *dobra* (7); *pomaga innym* (4); *pomocna* (3); *wzór do naśladowania* (3); *bezinteresowna* (2); *pełna poświęcenia* (2); *altruistka* (2); *troskliwa* (2); *poświęcająca się dla innych* (2); *spokojna* (2); *sprawiedliwa* (2); *skromna* (2). Na hasło *święty*: *pomaga innym* (3); *spokojny* (3); *osoba dobra* (2); *pomocny* (2); *uczciwy* (2); *skromny* (2). Bazując na wszystkich reakcjach otrzymanych od respondentów, wyodrębniono podstawowe wymiary – aspekty obrazów skojarzeniowych. Sposób wyodrębniania reakcji był następujący: ze zdania *Osoba, która jest wzorem dla innych*, pozyskano cechę *wzór dla innych*. Poniżej podano wymiary dla hasel:

Święta

DOBRA/POMOCNA/ALTRUISTKA: *czyni dobro*⁸; *dobra* (7); *pomocna* (3); *pomaga (innym)* (4); *pomoc; pomaga każdej osobie w potrzebie; wspiera; bezinteresowna* (2); *dobroduszna; dąży do wyższego dobra a nie własnej przyjemności doczesnej; pełna poświęcenia* (2); *pełna miłości; nie oczekuje niczego w zamian; altruistka* (2); *troskliwa* (2); *najważniejsze dla niej jest dobro innych ludzi – w tym odnajduje szczęście i spełnienie; odczuwająca współczucie; poświęca się dla innych* (2); *dzieli się czasem; dzieli się doświadczeniem; chętnie udzieli pomocy; chętnie niesie pomoc innym; oddana ludziom;*

ODDANA (WIERZE): *oddana; nie traci wiary; wiara wiodącą wartością w życiu; stawia wiarę w centrum; wierze podporządkowuje sprawy w życiu; skoncentrowana na rozwoju duchowym; dąży do świętości, czyli zbawienia; oddana idei; wierząca; o głębokiej wierze; ma głęboką wiarę; postępuje zgodnie z przykazaniami; przestrzega dekalogu; postępuje zgodnie z doktryną religijną; postępuje według zasad księgi wiary; nie poddaje zasad krytyce; poświęca się religii; pobożna;*

WZÓR: *wzór dla innych; wzór do naśladowania* (3); *wzór cnót; wzór; godna naśladowania; ideał; ideał matki: (dobra, wszystko rozumie, wybacza błędy, stara się pomóc, wyrozumiała, wszystkich traktuje równo); jest przykładem;*

PRZYJACIELSKA, PRZYJAZNA: *zachowuje dobre relacje z innymi; osoba żyjąca w zgodzie z innymi; nie sprawia zawodu innym; wpływa dobrze na otoczenie; otwarta na innych ludzi; ceni naturę; ceni drugiego człowieka; postępuje słusznie, nie urażając nikogo; bez negatywnych emocji; życzliwa; pełna radości; miła;*

WYTRWAŁA: *wytrwała; sumienna; uparcie dążąca do celu wbrew przeciwnością (sic!) losu; upartość; hart ducha; pewna swoich przekonań; pełna gorliwości; panuje nad zachciankami; ma silną wolę albo nie kusi jej zło jak innych; postępowanie i charakter ważniejsze od dóbr materialnych; panuje nad słabościami;*

MISTYCZKA/ASCETKA: *mistyczka*⁹; *doświadczenia mistyczne; dokonuje cudów; potrafi zdziałać cuda; ascetka; męczennica; po śmierci jej ciało pozostaje nienaruszone;*

ODWAŻNA/SZCZERA: *odważna; nie boi się zaryzykować swojego życia, bezpieczeństwa, reputacji w imię wyższych wartości / nie boi się wyrażać swoich opinii; szczera; stawia się na przekór wszystkiemu; broni swoich racji;*

SPOKOJNA: *spokojna* (2); *pełna pokoju;*

MIŁOSIERNIA: *miłosierna; wybacza nawet swoim wrogom; nie życzy wrogom zła; wyjątkowe czyny, wykazała się miłosierdziem;*

SZLACHETNA: *szlachetna; nie jest zazdrosna; nie jest zawistna; nie ma nic na sumieniu; nie popełnia błędów; nie popełnia grzechów; przestrzega zasad moralnych, norm społecznych;*

SPRAWIEDLIWA: *sprawiedliwa* (2);

CNOTLIWA: *dziewica; cnotliwa; nieskalana; czysta;*

⁸ Tu także reakcje otrzymane od respondentów pisane są kursywą.

⁹ Zauważa się, że kategorie rzeczownikowe denotują wiązkę cech, która obejmuje cechy charakterologiczne, fizyczne oraz typowe zachowania [Kurcz 2000, 207].

SKROMNA, POKORNA: *skromna (2); jest wśród ludzi a nie ponad nimi; pokorna; ułożona;*

KANONIZOWANA: *uznana za taką przez Kościół; zasłużyła się w kościele; została osobą świętą;*

POSTAĆ: *młoda kobieta ze łzami; biały (ideal), ze skrzydłami; ma aureolę; Joanna d'Arc; Teresa; Barbara;*

INNE: *człowiek; zakonnica; często należy do stanu duchownego; kobieta wyróżniająca się swoją wiarą; nie ma męża; płęć nie stawia jej ani wyżej, ani niżej; swoją ocenę buduje swoją działalnością; osoba wartościowa, ale każdy posiada wady i zalety; wojny; a świętych nie ma?; święta matka; nieskalane, boskie.*

Święty

DOBRY, POMOCNY, ALTRUISTA: *dobry; osoba dobra (2); pomocny (2); pomaga (innym) (3); zawsze jest gotowy pomóc; altruista; działa charytatywnie; bezinteresowna pomoc; czuć dobroć; nie dąży do poprawy statusu majątkowego; nie opuszcza w trudnych chwilach; zawsze można na niego liczyć; chętny do pomocy; czyni dobro; bardziej dba o dobro innych niż swoje własne; gotowy do poświęceń; dobre serce; dobro czyjeś nad swoim; pomocny w miarę sił; dobrotliwy; czynami udowadnia miłość do świata; otwarty na potrzeby innych; przyczynia się do czegoś dobrego; czyni tylko dobro; życie wypełnione uczynkami dla innych; nie jest obojętny na problemy i krzywdę bliźniego; empatyczny; dostrzega dobro w osobach a nie tylko w Bogu;*

ODDANY (BOGU): *bez wątpliwości i sprzeciwu wypełnia zalecenia swojej religii; ufa bezgranicznie w przyjęty przez siebie absolut; poświęca się Bogu w każdych warunkach; często się modli; niekonieczne codziennie chodzi na msze i modli się, czy dokonuje cudów; życie poświęca Bogu, wierze; skupiony na Bogu; wybrany przez Boga; osoba wierząca; wytrwały w wierze; wielka wiara; żył pobożnie; bez grzechu;*

UCZCIWY/SZLACHETNY: *uczciwy (2); nie można mu nic zarzucić; żyje w zgodzie ze swoim sumieniem; nienaganne zachowanie / niezawistny; nie utracił wiary w ludzkość, dobroć i bezwarunkową miłość; bez skazy; bez grzechu;*

PRZYJACIESKI/WYROZUMIAŁY: *miły; sympatyczny; nie dzieli ludzi na grupy; radosny; miła, spokojna twarz; uśmiechnięta osoba / dużo wyrozumiałości dla innych; wyrozumiały;*

ZASADNICZY/STANOWCZY: *przestrzega jasno określonych zasad; niezachwiane zasady; żyje zgodnie ze swoimi zasadami; trzyma się zasad, które nie zawsze są łatwe do przestrzegania / nieuległy; stanowczy;*

MĄDRY/SPRAWIEDLIWY: *mądry; inteligencja, mądrość / sprawiedliwy; doświadczony przez życie;*

ODWAŻNY/SILNY: *odwaga; nie boi się poświęceń; nie boi się bólu; duża odwaga; broni wiary; broni przekonań; mężny; przejmuje inicjatywę; siła; walka; nie miewa chwil zwątpienia; niewrażliwe na pokusy;*

PRACOWITY: *pracuje nad sobą, by być lepszym człowiekiem, mądrym, dobrym, wrażliwym na krzywdę innych; praca nad sobą; wykonał dużą pracę na rzecz kościoła;*

SKROMNY: *skromny* (2); *nie traktuje z góry; nienachalny; nie chwali się; nie wywyższa się;*

WZÓR: *godny podziwu; gody naśladowania; wzór dla innych; ideał; wszyscy go szanują; jedyny w swoim rodzaju; osoba idealna; wzór do naśladowania; był idealny;*

SPOKOJNY: *spokojny* (3); *osoba spokojna; greczny; opanowany, nie używa wulgaryzmów;*

KANONIZOWANY: *kanonizowany przez kościół katolicki (sic!); zyskuje miano osoby świętej po śmierci; trafił do nieba; po śmierci dostał się do nieba; został wyświęcony przez Kościół;*

CNOTLIWY: *cnotliwy;*

INNE: *papież; nie musi być chrześcijaninem; dobry chrześcijanin; nie próbuje zmieniać świata; zmienia świat na lepsze; to nie synonim dla grzecznego; przeciwieństwo człowieka; nie ma łatwego życia;*

I ostatni wymiar, zbudowany z reakcji związanych z WYGLĄDEM ZEWNĘTRZNYM: *siwy staruszek; siwy z aureolą; istota z aureolą; aureola; nie nosi aureoli; ma śmieszna czapkę, co świeci; istota świetlista; wyglądałby jak światło; jasna bezkształtna masa; długa tunika; różaniec przy pasie; pod stopami skarbonka dla wiernych; niekoniecznie starszy; jest taki jak każdy.*

Ponadto wymieniono następujące CECHY NEGATYWNE, WADY świętego: *miewa gorsze dni; miewa załamania; z pozoru brak wad; odbierany jako osoba odległa; przeraża; oraz takie, w których zanegowano istnienie świętych: nie ma świętych (2); święci nie istnieją; w teorii istoty niewinnej, czyste¹⁰.*

Stopień podobieństwa obrazów skojarzeniowych ukazują wyłonione reakcje identyczne (reakcje o tej samej formie, różniące się np. liczbą lub rodzajem gramatycznym dla pary haseł: *święta/święty*). Poniżej reakcje identyczne wraz z liczbą podających je osób: *święta/święty: dobra/dobry (7/1); pomocna/pomocny (3/2); pomaga innym (4/3); altruistka/altruista (1/1); czyni dobro (1/1); chętnie udzieli pomocy / chętny do pomocy (1/1); wzór do naśladowania (3/1); godna/godny naśladowania (1/1); wzór dla innych (1/1); ideał (1/1); dokonuje cudów (1/1); cnotliwa/cnotliwy (1/1); aureola (1/1); spokojna/spokojny (2/3); nie jest zawistna/ niezawistny (1/1); skromna/skromny (2/2); sprawiedliwa/sprawiedliwy (2/1); miła/miły (1/1).*

Święta jest „wytrwała”, ale reakcja „stanowcza” nie została zaobserwowana. Święty jest „sprawiedliwy”, „doświadczony” i „wrozumiały”. Święta, z powyższych trzech, posiada „sprawiedliwość” i pojedynczą cechę wyrozumiałości, ale przytoczoną jako element składowy ideału matki. U świętego pojawia się silna cecha przypisywana mężczyznom w postaci *siły*. Święty jest zasadniczy: *stanowczy, nieuległy*. Święta jest *przyjacielska*. Potocznie kobiety postrzegane są jako dobre i miłe, zaś mężczyźni jako silni. Taki sposób myślenia może w jakiejś mierze tłumaczyć zaobserwowany brak cech negatywnych przy *świętej*.

¹⁰ Tylko w teorii istoty niewinnej, czyste, zaś w rzeczywistości – nie.

Ponadto *świętą* cechuje *oddanie, poświęcenie*. *Świętej* przypisano cechę bycia *szlachetną* i *miłosierną*, zaś *świętemu* pracę nad sobą. Przywołana przez respondentów cecha w postaci miłosierdzia to spotęgowanie dobra. *Święty* jest wyrozumiały, doświadczony przez życie, mądry – respondenci przypisują mu zrozumienie dla błędów ludzkich oraz umiejętność wybaczenia. *Święta* jest cnotliwa, jest mistyczką, ale i/lub męczennicą. Współcześni użytkownicy języka polskiego wyraz „cnota” używają w znaczeniu ‘dziewictwo’ albo ‘dziewica’. B. Raszewska-Żurek uważa, że cnota stopniowo przestaje być wartością i „właściwie w ogóle przestaje oznaczać wartość” [2011, 84, 100]. Jednakże „cnota” w przypadku kobiety – *świętej* zdaje się wciąż odgrywać niebagatelną rolę. Otwarte pozostaje pytanie: czy i jakie cechy w obrazach *świętej* i *świętego* przenikają z bardziej ogólnych: kobiety i mężczyzny oraz ile ich przenika? Wymaga to jednak osobnych i pogłębionych badań. Zastanawiający jest fakt, dlaczego taka cecha jak *przyjacielskość* pojawiają się przy *świętym*, ale *stanowczość, zasadniczość* nie przebija się w obrazie *świętej*? Nie można wykluczyć, że wynika to z pilotażowego charakteru badań. Jeśli przyjąć, że obraz *świętej* i *świętego* posiada charakter złożony i że składa się z dwóch warstw: ze świętości / bycia świętym i bycia kobietą lub mężczyzną, to wyzwaniem będzie ustalenie, które np. cechy „świętości” są zakotwiczone w obrazie kobiety/mężczyzny. Inaczej, czy kategoria złożona X-Y to kategoria X, która jest Y (kobieta, która jest świętą), czy raczej kategoria złożona X-Y to kategoria Y, która jest X (święta, która jest kobietą)?¹¹ Bardzo ciekawe wydaje się odnotowanie jeszcze innego odniesienia: otrzymane reakcje opisujące świętych zbliżone są do potocznych wyobrażeń o aniołach¹². Niektórzy respondenci podawali, że *święta/święty* to *istota świetlista, skrzydlata, może budzić lęk, ma aureolę, ze skrzydłami*¹³. *Święci* przedstawieni zostali jako *istoty jasne, pełne światła*.

Jakie cechy *świętej* i *świętego* są najszerzej uświadamiane przez badanych? Otrzymane dane ukazują żywy, potoczny, bardzo pozytywny obraz *świętych*. Cechy negatywne są znikome, sporadyczne i wygenerowano je tylko dla *świętego*: *miewa gorsze dni; miewa załamania; z pozoru brak wad*. Pojawiły się także odpowiedzi – nieliczne, ale jednak negujące świętość czy świętych. Otrzymany obraz świętych (wynikający, co prawda, z badań o charakterze pilotażowym, przeprowadzonych na niewielkiej grupie młodych ludzi) można uznać za bogaty z uwagi na ilość zebranych informacji, przy użyciu „sokratejskiej” metody zadawania pytań. Pewne skojarzenia po prostu są obecne w kulturze. Taka wypowiedź jak: „Ona jest święta” czy „On jest święty” wskazuje, że osoba, której dotyczy, uważana jest za dobrego człowieka, takiego, który zawsze pomoże

¹¹ Na temat stereotypów kategorii złożonych zob. Mikołajczak-Matyja 2013, 37-40.

¹² W WSJP: *anioł* to nie tylko „człowiek, który jest niezwykle dobry dla innych”. *Anioł* przedstawiany jest jako istota duchowa „ludzkiej postaci ze skrzydłami”.

¹³ Niewykluczone, że jest to spowodowane wyobrażeniem o świętym człowieku już po jego śmierci. Trzeba także odnotować, że zgodnie z WSJP prasłowiańskie *svęt*, to nie tylko „mocny” czy „silny”, lecz także „jaśniejący”.

(osoba, o której można rzec, że jest po prostu aniołem, ucieleśnieniem dobra). Przykładowe wyobrażenia o świętych mówią o ich obliczu łagodnym, ale zarazem smutnym. Respondenci przypisali *świętym* pojedyncze cechy wskazujące na bycie miłym, radosnym czy szczęśliwym: *święta* jest *szczęśliwa*, zaś *święty* jest *radosny*. Wnioskując (na podstawie zebranych danych), cechy przypisywane *świętej* posiadają charakter cnót chrześcijańskich: wstrzemięźliwość, cnota, pokora bądź miłosierdzie. Cechy przypisywane *świętemu* przybierają postać bardziej cnót-dzielności, zalet w ujęciu arystotelesowskim: uczciwość, praca nad sobą, opanowanie. Obrazy skojarzeniowe dla *świętych* ukazują, że *świętej* i *świętemu* respondenci nie przypisywali wyłącznie reakcji identycznych. Oczywiście, prawdą jest też, że zgodnie z zebraniem materiałem badawczym, pewne cechy są wspólne i charakterystyczne dla osoby *świętej*: niesienie pomocy, oddanie Bogu i wierze, dokonywanie cudów. *Święci*, widziani oczami respondentów, zdają się ucieleśnieniem wartości takich jak: dobro, altruizm, miłosierdzie, odwaga, szlachetność, szczerłość, sprawiedliwość, spokój czy skromność.

Bibliografia

- Anusiewicz Janusz, Dąbrowska Anna, Fleischer Michael. 2000. *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 2218. Język a Kultura 13: 11-44.
- Bartmiński Jerzy. 1998. *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”*. W: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Red. Anusiewicz J., Bartmiński J. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej: 63-83.
- Bartmiński Jerzy. 1990. *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy. 2003. *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy. 2006. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy. 2007. *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, Grzeszczak Monika. 2014. *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?* „Etnolingwistyka” 26. Rozprawy i analizy: 21-44.
- Bartmiński Jerzy, Tokarski Ryszard. 1986. *Językowy obraz świata a spójność tekstu*. W: *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Red. Dobrzyńska T. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bogusławski Andrzej. 1996. *Świętość jakości życia?* „Przegląd Humanistyczny” nr 2: 1-39.
- Krońska Irena. 1964/2001. *Sokrates*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kurcz Ida. 2000. *Psychologia języka i komunikacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mikołajczak-Matya Nawoja, Niecko-Bukowska Bożena, Anders Joanna. 2013. *Stereotypy kobiet w badaniach psychosomatycznych. Porównawcze obrazy pojęciowych reprezentacji kategorii złożonych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Ossowska Maria. 1994. *Podstawy nauki o moralności*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Ossowska Maria. 2005. *Socjologia moralności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Puzynina Jadwiga. 1992. *Język wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Puzynina Jadwiga. 1998. *Człowiek – język – sacrum*. W: *Człowiek – dzieło – sacrum*. Red. Gajda S. Opole: Wydawnictwo UO: 19-31.
- Puzynina Jadwiga. 2010. *Współcześni językoznawcy jako współbadacze i animatorzy kultury duchowej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Puzynina Jadwiga. 2013. *Horyzonty aksjolingwistyki*. W: *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*. Red. Puzynina J. Kraków: Wydawnictwo PAU.
- Puzynina Jadwiga. 2014. *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)*. „Etnolingwistyka” 26. Rozprawy i analizy: 7-20.
- Puzynina Jadwiga. 2015. *Powinności i obowiązki*. „LingVaria” X: 121-130.
- Raszewska-Żurek Beata. 2011. *Kobięca cnota. Próba zrozumienia ewolucji znaczenia „cnoty” na przestrzeni wieków*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 46: 83-102.
- Reale Giovanni. 1994. *Historia filozofii starożytnej*. T. I. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Tokarski Ryszard. 2014. *Światy za słowami*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wielki słownik języka polskiego (WSJP)*. W: <http://www.wsjp.pl>.
- Zgółka Halina, Zgółka Tadeusz. 2007. *Przyjaźń między ludźmi. Szkic kognitywny*. W: *Na językoznawczych ścieżkach. Prace ofiarowane Profesorowi Jerzemu Podrackiemu*. Red. Mikołajczuk A., Pawelec R. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper: 285-290.

Summary

FEMALE AND MALE SAINTS – COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF ASSOCIATIVE REPRESENTATIONS

This article focuses on comparative characteristics of associative images of female and male saints. The study was aimed to reconstruct and compare associative representations. The respondents were 80 students of Adam Mickiewicz University in Poznań. The methods used in the study included a “but-test” (X is A, but...) and a free association test. The data collected (received from respondents) for a saint-woman demonstrate that she is frequently attributed with features such as e.g., humble, merciful, virtuous/chaste, while a saint-man is typically presented as: strong, principal, adamant. The image of a female and male saint may strongly depend on the general image of a woman and man (respectively). According to the participants of the present study, both female and male saints have common attributes. Features of a saint include: goodness, altruism, helpfulness, devotion to God and faith, making miracles, courage, high-mindedness, serenity and humility.

Kontakt z Autorką:
bniecko@amu.edu.pl